

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК УКРАЇНСЬКЕ ДУХОВНЕ НАЧАЛО

А.О.Євграфова, О.Г.Ткаченко

Стаття присвячена аналізу творчості Тараса Шевченка з погляду його ролі у формуванні української національної ідеї як етноментальної категорії.

Мета статті – проаналізувавши найголовнішу для українців книгу – Кобзар, показати його вплив на становлення української національної ідеї, значення його творчих засад для подальшої розбудови незалежної України.

Актуалізацію слова “український” можна вважати вмотивованою, бо це зумовлено концептуальним підходом до розуміння суті української національної ідеї, про яку сперечаються: чи спрацювала вона, чи є вона суто українською, чи можливі зміни її сутнісної парадигми, у чому проблема її наукового переосмислення, чи є конфлікт між національною/націоналістичною ідеологією української ідеї тощо.

Враховуючи, що “увесь пізніший український національний рух тією чи іншою мірою виводився з поглядів геніального поета” [10,с.23] і що “це – поет, який створив націю” [8, с.7], ми спробуємо розглянути витoki ідеології національної ідеї у творчості Шевченка та показати органічний зв’язок Кобзаря з сучасною Україною, рідною мовою та національною свідомістю.

Темі етнічної ідеї, у даному випадку української, присвячена значна кількість наукових праць, в яких ця проблема розглядається у різних аспектах: соціологічному, філософському, політичному тощо. Проблема, з одного боку, є зрозумілою і пов’язаною з почуттям загостреного патріотичного начала, а з іншого боку, розвиток, становлення національної ідеї не лише заслуговують на ретельне дослідження, а й є насущною науковою і політичною потребою в процесах національного відродження України як самостійної демократичної держави.

Актуальність дослідження полягає у тому, що ми говоримо про національну ідею не абстрактно, а як про необхідність її мати на тлі того, що Україна протягом століть перебувала в нестерпних суспільно-економічних та національно-політичних умовах, під жорстокою політикою окупантів, при нещадній експлуатації російською владою, забороні української мови.

У таких умовах рабства, рекрутчини, невлаштованості особистого життя й безпритульності, повсякчасних цькувань і переслідувань, без системної освіти і сформувався Шевченко, який зміг стати фаховим малярем – академіком графіки, поетом, драматургом, письменником-просвітником.

Усього лише сорок сім років життя. Двадцять чотири – у рабстві, десять – під муштрою і шпіцрутенами, а залишок життя – під пильним наглядом: $47-34=13$ – сумна арифметика...

Дивовижа, але сучасні школярі, абітурієнти й навіть студенти назагал плутають, а то й зовсім не знають, де, коли народився й ким викуплений із рабства, де, скільки й за що відбував покарання; де, коли був похований/перепохований той, хто став символом України, її духовним батьком. **Тож не дивно, що сімнадцять років незалежності забракло для постання вповні національної ідеї**, – констатує упорядник “Забороненого Кобзаря” Микола Зубков [3, с.91].

Кожна епоха творила свій образ Шевченка. Його забороняли в царські часи як найнебезпечнішого політичного злочинця, за радянських часів майже щороку перевидавали канонізованого поета величезними накладками, ретельно прополуючи спадок генія, вишукуючи в ньому крамольні рядки, прибираючи двозначності й додаючи свої тлумачення до того, що прибрати було неможливо.

Сьогодні небезпідставно знавці доробку Шевченка поглиблюють розуміння Великого Кобзаря як поета великої історичної пам’яті, історичної мудрості та прозорливості. Цю ознаку творчості поета відзначав і український геній Іван Франко.

“Перший Шевченко у своїх поемах “Сон” і “Кавказ” показав у Росії образці політичної поезії, показав також для всіх будучих поетів політичну дорогу, якою слід ступати на тім полі, та основу, з якої треба виходити” [9, с.139].

Отже, варто говорити про непересічний таланти Шевченка у ракурсі його багатогранної поезії, де так чи інакше звучать мотиви синівської любові до рідного краю:

Край неба палає
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє
Степи, лани мріють!
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою... [11, с.112]

Або:

Село на нашій Україні –
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати
Неначе диво. А кругом
Широколисті тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом. [11, с. 190]

Оскільки категорія “національна ідея” є психосоціальною і залежною від менталітету нації, то, характеризуючи її єство, по-перше, називають почуття любові до рідної Землі.. У Шевченка антеїзм є великою духовною силою, який сформувалася в тому середовищі, що тісно пов’язане з землею, яку шанують, і ця пошана до землі, народу передається від покоління до покоління як еталон добропорядності, як виразник людської гідності – і в цілому, української шляхетності.

Аналізуючи цей бік творчості Шевченка, слід відзначити велику питому вагу фольклорних образів рідної природи: степ, поле, сонце, калина, рута-м’ята, мальва, любисток, тополя, верба. Ці рослинні образи стають символом певних людських якостей чи стосунків (барвінок – символ молодості і щасливого шлюбу, явір – символ краси і кохання, тополя – символ жіночої долі). Такі природні символи формували ментальні структури.

Сучасні дослідники виявили певні константи у процесі формування українського ментального типу: “Степи викликали широту почуттів, відчуття свободи, ліси – схиляли до самопізнання і роздумів, чорноземи – зумовлювали агрокультурну творчість, ріки давали відчуття вічності та глибини існування, потяг до змін тощо. Наприклад, степ, як один із головних образів знаково-символічної системи української етнокультури, зумовлює певну систему ментальних уявлень українців, передусім таких, як простір, воля і шлях [2, с.31]. Образ степу у творчості Шевченка постає як духовна домінанта.

Земля, родючий чорнозем сприяють формуванню відчуття єдності з природою. Звідси м’якість, сердечність, романтична емоційність, становлення матриархального стилю родинного життя, ідея рівності “дітей” неньки-України. Жінка-матір шанується, поважається, вважається берегинею – хранителькою домашнього вогнища і злагоди.

Творчість Шевченка ґрунтується на етнокультурній інформації. Поет розумів важливість тяглості історико-духовного історичного руху суспільства. Як пише дослідник Ю.Бойко, “феноменальна роль

Шевченка [полягає в тому], що український поет могутньо і всебічно виразив своєю творчістю духовність українців, ідеали і прагнення, він в такій мірі став

символом своєї країни, як Гомер був виразом всієї Еллади, Вергілій – Римської імперії.

Шевченко став духовним провідником, виразником усіх основних національних стремлень [1, с.11]. Про історичний універсалізм поета промовисто свідчить поема “І мертвим і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє.” Саме поняття “В своїй хаті своя правда, і сила, і воля” слід сприймати як пророче розуміння Шевченком української національної ідеї.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесея на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого... [11, с.164]
* * *

Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу
Та й більш нічого. [11, с.164]
* * *

У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала
Степом укривалась. [11, с.165]
* * *

Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь. [11, с.166]

В цих рядках звучить ідея самобутності України, її самодостатності й спроможності побудувати самостійну державу. Поет закликає:

“Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки на чужому полі...” [11, с.166]

У своєму чесному служінні народові Шевченко і сьогодні разом з нами. Із його поезії “постає реальна, жива людина з великим серцем, яка своє страждення життя поклала на вівтар України [3, с.92].

По-друге, у коло поняття “національна ідея” обов’язково включається вплив релігії, свята віра в Бога, звідси побожність. Християнська заповідь любові до ближнього була надзвичайно шанованою в українців, щоденно виявлялась у милосерді, доброті, готовності прийти на допомогу. Почуттєвість і вразливість як домінуючі риси української ментальності робили українця співчутливим, виховували відчуття потрібності іншим людям [7, с.19]. Шевченко звертається до Бога, вкладаючи в нього різні почуття, але завжди з надією на щирість та справедливість, з вірою у перемогу над злом:

Пішла в садок у вишневий
Богу помолитись. [11, с.16]
* * *

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась? [11, с.104]
* * *

Бо хто матір забуває,
Того Бог карає... [11, с.166]
* * *

Любітеся, брати мої,
Україну любіте.
І за неї, безталанну,
Господа моліте. [11, с.179]

Шевченко вживає в “Кобзарі” сотні раз слова Бог, Господь, Божий, святий і т. ін. У “Кобзарі” все життя міцно пов’язане з Богом – від ранку до вечора, від народження до могили. Усе життя в “Кобзарі”, релігійне й церковне, – усе описане з погляду віруючого християнина. Автор думає про Бога невинно, згадує його постійно,

нагадує про нього завжди. Бог – головний двигун життя в “Кобзарі”, головний предмет усього [4, с.172].

“Коли зібрати до купи все, що становить історію релігійного стилю “Кобзаря”, то все це складає близько 15 відсотків усього “Кобзаря.” Шевченко неповторний у нашій літературі таким широким релігійним виявленням!” [4, с.173], – робить висновок професор Іван Огієнко.

Віра в Бога, любов до Бога сприяли збереженню етносу, допомагали зміцнювати родини, формували українську ментальність. Отже однією із “точок кристалізації” української ментальності була духовність, пов’язана з релігійними уявленнями.

Митрополит Іларіон (Огієнко) у своєму дослідженні на тему “Релігійність Тараса Шевченка” доходить висновку: “Українська народна мова, відбиваючи Духа думання народу, завжди релігійна. Виразно й ясно релігійна, бо сам народ релігійний істотно. Особливо це треба сказати про тих людей, що пильнують про чесність своєї мови, а таких людей завжди було не мало, і їхня мова все була мова чеснотна, позбавлена невідповідних виразів [4, с.168-169].

Отже, по-третє, ментальний інваріант, крім культурної та моральної основ, реалізується в мові. Шевченко не один рядок своєї поезії присвячує Слову, починаючи з відомого “Ну, що б, здавалося, слова...” і закінчуючи “Умію, та не хочу”

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б’ється – ожива,
Як їх почує! Знать от Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди! [11, с.222]

“Умію, та не хочу” – це фраза з поеми “Сон”, якою ліричний герой цього твору, котрого ототожнюємо з самим поетом, відповів на запитання землячка в цинових гудзиках: “Так ти шо – і говориш не вмієш по-здешньому?” [6, с.6].

Анатолій Погрібний, назвавши свій науково-публіцистичний есей “Умію, та не хочу”, або про фальш одного етикету”; з пристрасною пише: “Прикро, що, вбачаючи в цьому епізоді твору комедійну ситуацію, ми й досі недооцінюємо його імперативного звучання. Адже якщо вдуматися, то в цьому *умію, та не хочу* виражено формулу вкрай необхідної та спасеної для нас мовної стійкості, дотримання якої гарантує: 1) звільнення українців від комплексу меншовартості та їх вирівнювання стосовно міри національної гідності на передові нації сучасного світу; 2) подолання широко розповсюдженої у нашому народі звички підлаштовуватися під мову колишньої метрополії за рахунок ігнорування мови власної, національної” [6, с.7].

Шевченко, як поет-патріот, переймався болем України, мову розглядав як складову нації:

Та читайте
Од слова до слова...
Все разберіть... Та й спитайте
Тоді себе: що?
Чиї сини? Яких батьків?
Ким? За що закуто? [11, с.165]

У поемі “І мертвим і живим, і ненародженим...” поет пише про відсутність патріотизму в українців, про байдужість до рідної мови. Все це він засуджує:

“Нехай скаже
Німець. Ми не знаємо” [11, с.164]

Німець скаже: “Ви змогли”
“Моголи! моголи!”
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: “Ви слав’яне”
“Слав’яне! слав’яне!”
Славних прадідів великих
Правнуки погані! [11, с.165]

Поет виносить вирок:
І всі мови
Слав’янського люду –
Всі знаєте. А своєї
Дасть бі... [11, с.165]

Апатія, манкуртство, неповага до рідної мови відчуються й у сьогоденній Україні. Так що слова геніального поета були пророчими. Його стурбованість виявилася небезпідставною. Шкода, що правнуки залишаються “поганими” і не відчують духовного посилення і не змінюють своєї позиції щодо мови, згоджуючись на роль “рабів, підніжок, грязі Москви”, які “добре ходять у ярмі, ще лучче, як батьки ходили”, і Шевченко каже: “Не дуріте самих себе” і закликає з надією: “І оживе добра слава, Слава України... Обніміться ж, брати мої. Молю вас, благаю!” [11, с.166]

Усе сказане дає можливість зробити такі висновки.

За словами Дм. Павличка, “Шевченко вніс в українську ідею титанічну емоційну силу, що стала релігією нації” [5, с.14].

Відповісти на питання, що таке національна ідея, – це, мабуть, визначити ціннісні пріоритети нації. Можна з’ясувати, що таке національна ідея для конкретного народу, – це мова, характерні риси ментальності, економічні інтереси, територія, своєрідні способи добування засобів до життя. Національна ідея творить дух нації, формує вищий рівень самоусвідомлення, служить головному закону демократії – національній свободі.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of Taras Shevchenko's creation from the point of his role in forming Ukrainian national idea as ethno-mental category.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури // Юрій Бойко. Вибрані праці. – К.: Медекол, 1992. – С.11-73.
2. Воропаєва Т. Особливості української ментальності у світлі етнопсихологічних досліджень // Студії з україністики. – К., 2004. – С.26-48.
3. Заборонений Кобзар: Вибране / Упорядкування, передне слово і післяслово Миколи Зубкова. – Х.: Оригінал, 2006. – 96с.
4. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Релігійність Тараса Шевченка // Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко. – К.: “Наша культура і наука”, 2002. – С.168-285.
5. Павличко Д. Українська національна ідея. – К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. – 58с.
6. Погрібний А. “Умію, та не хочу”, або про фальш одного етикету. – Ніжин: “Видавництво” Аспект-Поліграф”, 2006. – 171с.
7. Татаревич Г. Етикет і ментальність // Дивослово. – 1998. – №3. – С.18-19.
8. Тисячна Н. Інтерв’ю з Василем Портяком. “Справжність – не обов’язково історична достовірність” // День. – №27(2709). – 14 лютого 2008р. – С.7.
9. Франко І. Темне царство // Ів. Франко. Твори: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т.26. – С.131-152.
10. Цвілюк С. Пам’ять століть // День. – №43-44(2725-2726). – 7 березня 2008 р. – С.22-23.
11. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1964. – 379с.

Надійшла до редакції 14 січня 2008 р.